

Золота марка Другого Рейху вступає у друге тисячоліття (монети Німеччини початку ХХ ст.)

Олександр Десятніков (Черкаси)

Грошова система об'єднаної Німеччини. Німеччина протягом XIX ст. поступово наближалася до об'єднання в єдину державу. Нарешті, перемога Північно-німецького союзу, домінуюче становище в якому займала Пруссія, у війні із Францією 1870–1871 рр. привела до приєднання до нього держав Південної Німеччини й проголошення 18 січня 1871 р. Німецької імперії.

Німецька імперія чи Другий Рейх, як її ще називають, була федеративною державою, що об'єднувала чотири королівства (Пруссія, Баварія, Саксонія, Вюртемберг), шість Великих герцогств (Баден, Гессен, Макленбург-Шверін, Макленбург-Штреліц, Ольденбург, Саксен-Веймар-Ейзенах), п'ять герцогств (Анхальт, Брауншвейг, Саксен-Альтенбург, Саксен-Кобург-Гота, Саксен-Майнінген), сім князівств (Вальдек і Пірмонт, Ліппе, Рьойс молодшої лінії, Рьойс старшої лінії, Шаумбург-Ліппе, Шварцбург-Зондерсхазен, Шварцбург-Рудольштадт), три вільних міста (Бремен, Гамбург, Любек) та «Імперську землю» Ельзас-Лотарингію.

Після об'єднання правителі колись незалежних німецьких держав зберегли свою владу й підкорялися лише імператорові. Згідно конституції, імператором (кайзером) був прусський король з династії Гогенцоллернів. Початок XX ст. Німеччина зустріла на чолі із монархом Вільгельмом II, який успадкував престол 15 червня 1888 р.

До об'єднання німецькі держави користувалися власними грошовими одиницями. Вони переважно базувалися на срібному монометалізмі, за виключенням Бременської системи, основою якої був золотий талер. Слід зазначити, що, незважаючи на політичну роз'єднаність, спроби об'єднати економічні інтереси німецьких держав здійснювалися. Так, у 1857 р. для спрощення торгівельних операцій було створено монетний союз, який встановив єдиний талер із вмістом срібла 16,6670 г — так званий союзний талер чи

ферайнсталер (Vereinstaler), що поділявся на 30 зільбергрошенів чи 360 пфенігів. Він об'єднав монетні системи більшості південно- та північно-німецьких держав.

У результаті ліквідації політичної роздрібності, у Німеччині швидши між у інших європейських країнах, почали розвиватися капіталістичні відносини. Німецька буржуазія і прусські мілітаристські кола засобом боротьби за світові ринки і посилення військової могутності Німеччини бачили золоту валюту. Переходу Німеччини до золотої валюти значною мірою сприяло й накопичення нею великого золотого запасу за рахунок отримання контрибуції на суму 5 млрд франків, отриманої від Франції внаслідок поразки у франко-прусській війні 1870–1871 рр.

Першим кроком грошової реформи став закон від 4 грудня 1871 р. Ним запроваджувалася єдина валюта для усієї Німецької імперії — марка (нім. Mark). Ця назва була традиційною ваговою, а потім грошово-лічильною одиницею у Німеччині, що вживалася з періоду Середньовіччя. Золотий вміст марки визначено у 0,358423 г чистого золота. Слід зазначити, що поняття «золота марка» отримало широкий вжиток після 1914 р. для уникнення плутанини із знеціненою інфляцією маркою. Особливого поширення термін отримав в період Веймарської республіки (1918–1934 рр.).

Грошова реформа, крім запровадження золотого монометалізму в Німеччині, мала також за мету уніфікувати валютні системи німецьких держав. Так, ферайнсталер, що його використовували більшість держав, було прирівняно до 3 марок. Південна Німеччина в якості стандарту грошової лічби використовувала гульден, який дорівнював $\frac{4}{7}$ ферайнсталера і, отже, прирівнювався до 1,71 ($\frac{15}{7}$) марки у новій валюті. Бременський талер, що базувався на золотому стандарті, обмінювався на марку у співвідношенні 1 талер: 3,32 ($\frac{3}{8}$) марки. Гамбург ви-

Вільгельм II (повне ім'я — Фрідріх Вільгельм Віктор Альберт Прусський) (1859–1941), імператор Німеччини і король Пруссії з 15 червня 1888 р. по 9 листопада 1918 р. За його правління Німеччина посилилася як світова промислова, військова та колоніальна держава, проте поразка у Першій світовій війні зруйнувала імперію.

користував власну марку до 1873 р., коли вона була замінена німецькою маркою у співвідношенні 1 гамбурзька марка: 1,2 німецької марки. Попередні срібні монети німецьких держав залишилися в обігу, проте подальше їх карбування було заборонено. Слід зазначити, що у 1872 р. Макленбург-Штреліц та Макленбург-Шверін випустили в обіг власні мідні монети в 1, 2 і 5 пфенігів. Незважаючи на протиріччя із положенням

M M

Символи для позначення марки та пфеніга

про уніфікацію монет імперії, вони були допущені до обігу у цих державах, проте все-таки на початку 1878 р. втратили силу законного платіжного засобу.

У 1871 р. у Німеччині запроваджувалася прогресивна, як свідчить світовий досвід, десяткова система грошової лічби. Марка поділялася на 100 пфенігів (нім. Pfennig). Назва розмінної монети була для Німеччини історичною: пфеніг — німецька назва середньовічного денарія. Існує кілька версій її походження: від кельтського rep — голова; від фрізького panding, що, в свою чергу походить від латинського pondus — вага; від німецького pfanne — сковорідка (через форму деяких брактеатів); від англійського pawn, німецького Pfand, скандинавського pand, що означає застава (заклад) чи знак (символ).

Нарешті, законом (монетним уставом) від 9 липня 1873 р. було запроваджено золотомонетний стандарт на базі прийнятого попереднім законом золотого вмісту марки. В обіг випускалися золоті монети, які мали силу законного платіжного засобу без будь-яких обмежень. Попередні монети німецьких держав були вилучені з обігу шляхом обміну на марки. Натомість випущено нові розмінні монети. Карбування срібла було зроблено закритим і обмежене нормою не вище 10 марок на душу населення (законом 1908 р. ця норма була збільшена до 20 марок). Платіжна сила розмінної срібної монети обмежена сумою в 20 марок, а для монет із недорогоцінного металу — в 1 марку. Проте у роздрібній торгівлі ці обмеження не практикувалися. Таким чином, у період між 4 грудня 1871 р. і 9 липня 1873 р. у Німеччині діяв біметалізм.

У 1875 р. було накладено обмеження на банки щодо випуску паперових грошових знаків, а 1 січня 1876 р. засновано Рейхсбанк, який отримав право головного емінента у Німеччині.

Монетні номінали німецької грошової системи на початку ХХ ст. У результаті грошової реформи 1871–1873 рр. ферайнсталер був прирівняний до 3 золотих марок і продовжував перебувати в обігу в якості законного платіжного засобу як 3-марочна монета, а подвійний ферайнсталер — як 6-марочна. У 1908 р. ферайнсталер було офіційно демонетизовано, натомість з'явилася нова монета номіналом 3 марки за його стандартом. Подвійний ферайнсталер вже не відновлювався, так як у 6-марочній монеті не існувало великої потреби. Окрім того, у відносно незалежній Баварії сила законного платіжного засобу до 1909 р. зберігалася за карбуваними у попередні часи гелерами, що прирівнювалися до $\frac{1}{2}$ пфеніга.

Грошовою реформою 1871–1873 рр. у грошовий обіг Німеччини вводилися золоті монети, що карбувалися із золота 900-ї проби за стандартом 2790 марок = 1 кг золота. До випуску передбачено монети номіналами 5 марок вагою 1,9912 г (1.7921 г чистого золота), 10 марок вагою 3,9825 г (3,5842 г чистого золота) і 20 марок вагою 7,9650 г (7,1685 г чистого золота). 5-марочна монета у ХХ ст. вже не карбувалася.

Срібні монети карбувалися у 900-ї пробі за стандартом 5 г срібла за марку. Випускалися номінали 50 пфенігів (вага 2,7778, вага чистого срібла — 2,5 г). У 1903 р. карбування цього номіналу було припинено, натомість вже у 1905 р. з'явився новий — $\frac{1}{2}$ марки тієї ж ваги. 1 марка карбувалася вагою 5,5555 г (5,0 г чистого срібла). Грошова реформа передбачила випуск номіналу 2 марки (11,1111 г, 10,0 г чистого срібла). Як зазначено вище, на заміну ферайнсталеру з'явився номінал 3 марки (16,6667 г, 15 г чистого срібла). Найвищим срібним номіналом стала 5-марочна монета, що карбувала-

ся вагою 27,7778 г (25 г чистого срібла). Слід зазначити, що до 1887 р. карбувалася срібна монета номіналом 20 пфенігів. Потім дорогоцінний метал було змінено на мідно-нікелевий, проте вже 1892 р. став останнім роком її карбування. Хоча ці монети у ХХ ст. вже не карбувалися, вони залишилися в обігу — срібні 20 пфенігів демонетизовано 1 січня 1902 р., мідно-нікелеві — 1 січня 1903 р.

Після реформи 1871–1873 рр. Німеччина відмовилася від карбування монет дрібних номіналів зі срібла чи міді, перейшовши на дешевші метали. Так, 1 і 2 пфеніги карбувалися з бронзи, 5 і 10 пфенігів — з мідно-нікелевого сплаву.

У кінці 1888 р. у зв'язку із коронацією нового імператора було прийнято новий імперський герб, що мав краще відображення велич імперії. Відповідно, він з'явився і на монетах. Це так званий «великий орел» (чи орел із малим щитом) на противагу попередньому «малому орлу» (чи орлу із великим щитом), який використовувався із 1871 р.

Монети номіналами від 1 до 10 пфенігів були випущені у стандартних проектах для усієї імперії. Монети із недорогоцінних металів — лише герб Німеччини на аверсі, а на реверсі — по центру цифра номіналу (відповідно, 1, 2, 5 чи 10), унизу півколом текст номіналу «PFENNIG», вгорі півколом легенда «DEUTSCHES REICH» («Німецька імперія») й рік карбування арабськими цифрами. Гурт усіх монет плоский

Дизайн срібних монет схожий. На аверсі монети у 50 пфенігів, як і $\frac{1}{2}$ марки, яка її змінила, зображені герб в дубовому вінку, на аверсі 1 марки — лише герб. На реверсі — номінал (відповідно «50 PFENNIG», « $\frac{1}{2}$ MARK» чи «1 MARK») у дубовому вінку, вгорі розміщено півколом легенду «DEUTSCHES REICH», унизу — рік карбування. Гурти монет рубчасті.

Дуб для оформлення монет є не випадковим, адже дубове листя здавна вважалося «німецьким» деревом, будучи символом безсмертя і стійкості германців. Після створення Німецької імперії у 1871 р. дубове листя почали активно використовувати в оформленні державної символіки, нагород, пам'ятників і, звичайно, у дизайні монет.

1909 р. з'явився новий номінал — 25 пфенігів, що карбувався з нікелю. Перед початком карбування існувала досить ґрунтовна дискусія щодо доречності випуску цього номіналу та щодо дизай-

Карикатурне зображення процесу запровадження золотої марки, від якої тікають франк, талер та зільбергрошен.

Імперські монети Німеччини, що карбувалися на початку ХХ ст.

Герб Німецької імперії, прийнятий 6 грудня 1888 р.: чорний орел під короною Священої Римської імперії зі щитом-гербом Пруссії на грудях (коронований орел зі скіпетром та державою у лапах, гербом династії Гогенцоллернів — щит, розсічений на чотири поля — на грудях) та прусським орденом Чорного орла на цепу.

ну монети. Було організовано навіть конкурс проектів, в якому прийняло участь 456 художників. В результаті нова 25-фенігова монета отримала досить вишуканий дизайн, виконаний у популярному на той час стилі модерн — герб у коловій легенді «· DEUTSCHES REICH [рік карбування] ·» на аверсі й номінал «25 PFENNIG» у 2 рядки у вінку з колосся. Гурт плоский. Стиль модерн чи югендстиль, як його називали у Німеччині, надав монеті особливості в порівнянні із іншими номіналами завдяки відмові художника від прямих ліній та кутів на користь більш плавних, вигнутих ліній малюнків.

Проте, не зважаючи на привабливий зовнішній вигляд, 25-фенігова монета загалом не була популярною серед населення й постійно поверталася до державних кас. В результаті з 1913 р. було прийнято рішення надалі монету не карбувати. Тим більш що нікель був нагально потрібен

для військової промисловості. Протягом ХХ ст. 1 феніг описаного типу карбувався у 1890–1916 рр., 2 феніги — 1904–1908, 1910–1916, 5 фенігів — у 1890–1915 рр., 10 фенігів — у 1890–1894, 1896–1916 рр., 25 фенігів — у 1909–1912 рр., 50 фенігів — у 1898, 1900–1903 рр., ½ марки — у 1905–1909, 1911–1919 рр., 1 марка — 1891–1894, 1896, 1898–1916 рр.

Після запровадження марки та феніга нові монети ще певний час називали старими назвами. Так, 5 фенігів у Берліні називали «зехсер», тобто «шостак» (нім. Sechser), оскільки монета відповідала при обміні 6 прусським зільбергрошенам. Оскільки нові 10 фенігів дорівнювали після реформи зільбергрошенну північно-німецьких держав, то й цю монету певний час називали «грошен» (нім. Groschen). 10 марок називали «крона» (нім. Krone) за назвою золотої монети попереднього періоду. 20 марок, відповідно, продовжували називати «подвійною кроною» (нім. Doppelkrone). І, звичайно, 3 марки — традиційно талером (нім. Taler). Остання назва продовжувала вживатися навіть у 1930-х роках.

Окремі номінали мали різний період законного обігу, доки не були

демонетизовані: 1 і 2 феніги — 1 березня 1942 р., 5 і 10 фенігів — 11 жовтня 1924 р., 25 фенігів — 1 жовтня 1918 р., 50 фенігів — 1 жовтня 1908 р., ½ марки та 1 марка — 20 квітня 1920 р.

Особливістю монетного карбування Німеччини 1871–1918 рр. було те, що окрім держави у її складі зберегли право карбувати власні монети номіналами вище 1 марки за імперською стопою. Закон від 9 липня 1873 р. дозволяв карбувати срібні монети номіналами 2 марки і 5 марок та золоті номіналами 5, 10 і 20 марок. Починаючи із 1908 р. почалося карбування також 3-маричної монети на заміну ферайнсталеру, що вилучався. Подібно до імперських срібних монет, нові номінали карбувалися відповідно зі срібла чи золота 900-ї проби.

Обов'язковою умовою емісії було зображення на аверсі монети портрета виключно правителя держави-емітента чи герба вільного міста, а реверс обов'язково мав бути однотипним для всіх — герб імперії та легенда «DEUTSCHES REICH». Дозвіл на стилістичну зміну імперського герба на монетах було видано у 1909 р. Проте нею скористалися при випуску ювілейних монет лише по одному разу Макленбург-Шверін, Саксен-Веймар-

Метрологічні характеристики монет Німеччини початку ХХ ст.

Номінал	Метал	Вага, г	Діаметр, мм
1 феніг 2 феніга	бронза (95 % мідь, 4 % олово, 1 % цинк) бронза (95 % мідь, 4 % олово, 1 % цинк)	2,000 3,333	17,50 20,00
5 фенігів 10 фенігів	мідно-нікелевий сплав (75 % мідь, 25 % нікель) мідно-нікелевий сплав (75 % мідь, 25 % нікель)	2,500 4,000	18,00 21,00
25 фенігів	нікель (100 %)	4,000	23,00
50 фенігів * ½ марки * 1 марка 2 марки ** 3 марки ** 5 марок **	срібло, 900 проба (90 % срібло, 10 % мідь) срібло, 900 проба (90 % срібло, 10 % мідь)	2,778 2,778 2,556 11,111 16,667 27,778	20,00 20,00 24,00 28,00 33,00 38,00
10 марок ** 20 марок **	золото, 900 проба (90 % золото, 10 % мідь) золото, 900 проба (90 % золото, 10 % мідь)	3,982 7,965	19,50 22,50

* 50 фенігів карбувалися до 1903 р., починаючи із 1905 р. — ½ марки.

** Карбувалися виключно окремими німецькими державами.

Ейзенах та чотири рази Пруссія. Також на ювілейних монетах поруч із портретом правителя зображувалася його дружина, особа, із якою була пов'язана історична подія, монументи, історичні сцени. Проте загалом більшість монет німецьких держав початку ХХ ст. однотипні за оформленням — портрет правителя чи герб вільного міста на аверсі й імперський герб на реверсі.

Монетні двори. Більшість монетних дворів, що функціонували у самостійних державах на території Німеччини, при створенні Німецької імперії були збережені. Але у 1878 р. закрився монетний двір у Ганновері, у 1879 р. — у Франкфурті-на-Майні, у 1882 р. — у Дармштадті і 1886 р. — у Дрездені. На початок ХХ ст. працювали 6 монетних дворів у містах Берлін (Пруссія), Мюнхен (Баварія), Штутгарт (Вюртемберг), Карлсруе (Баден), Гамбург, а також Мюльденхюттен (Саксонія, відкритий у 1887 р.).

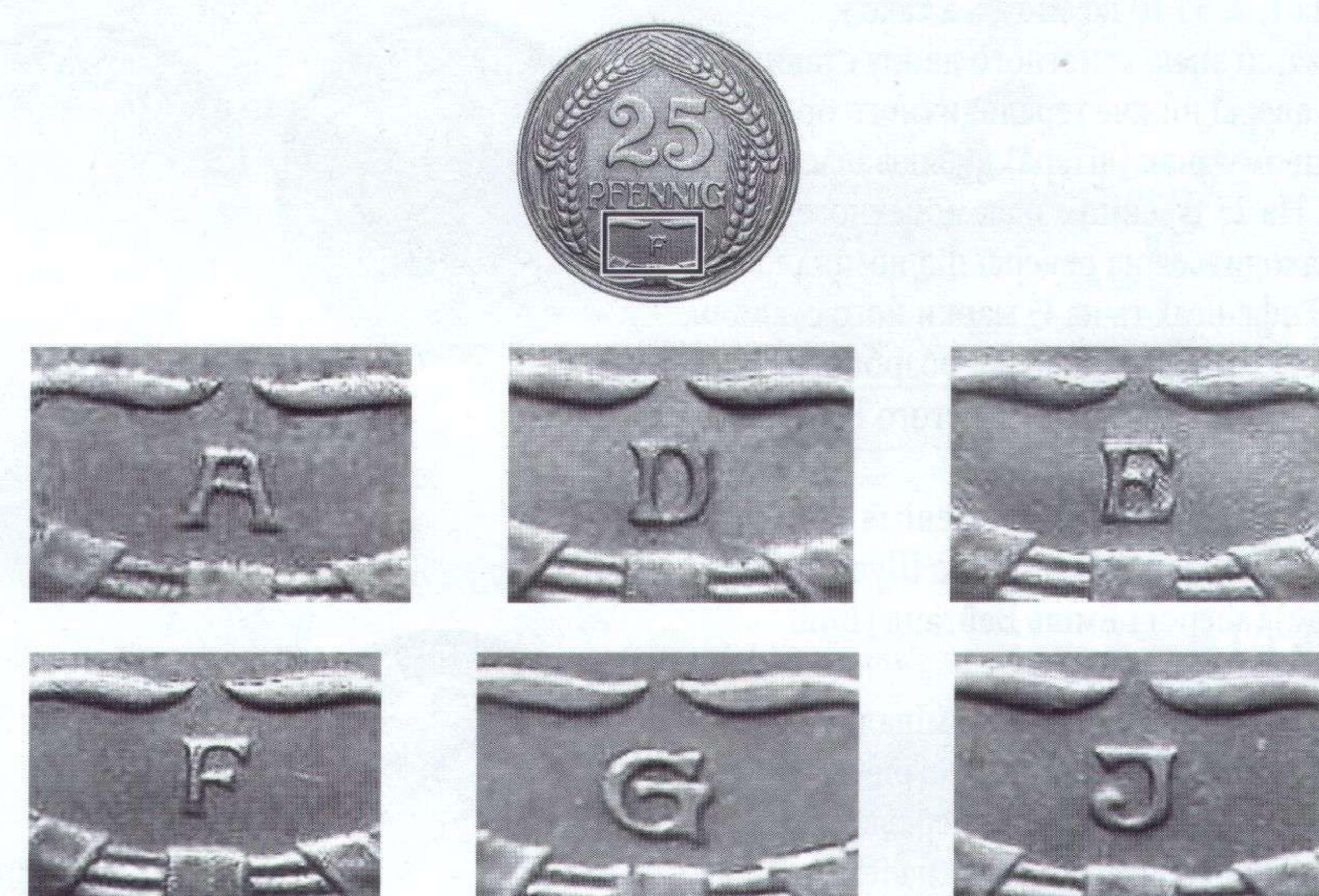
Основним монетним двором об'єднаної Німеччини став Берлінський, який мав найбільші виробничі потужності. Перша писемна згадка про нього датується 4 квітня 1280 р. Після об'єднання Німеччини тиражі монет, карбованих у Берліні, як правило, значно перевищували тиражі монет інших монетних дворів. Так, у 1870-х рр. столичний монетний двір карбував 55 % від загальної кількості монет Німецької імперії. При цьому його продуктивність становила 60–70 монет на хвилину або 750 тис. монет на добу. На Берлінському монетному дворі розміщували свої замовлення майже усі німецькі держави. Виключення складали ті держави, у яких залишилися власні монетні двори — Баден, Баварія, Гамбург, Саксонія і Вюртемберг. Крім того, у Мюнхені карбував свої монети Саксен-Майнінген, а у Гамбургу — Бремен.

У якості позначень німецькі монетні двори використовували літери латинського алфавіту. Ті, що працювали на початку ХХ ст., мали наступні позначення: «A» — Берлін, «D» — Мюнхен, «E» — Мюльденхюттен, «F» — Штутгарт, «G» — Карлсруе, «J» — Гамбург.

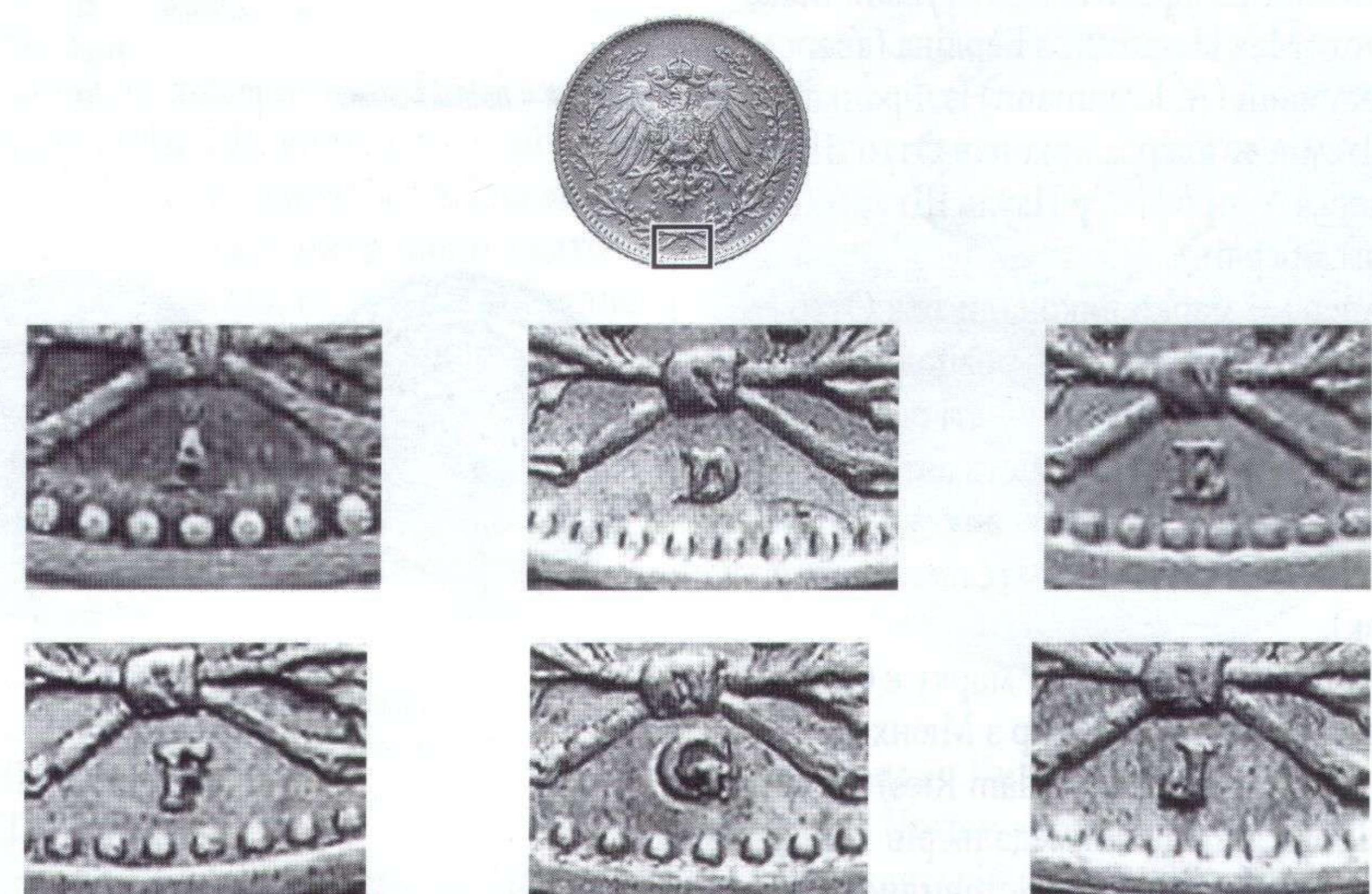
Позначення продукції окремих монетних дворів Німеччини має власну історичну традицію. У 1750 р. Фрідріх Великий звелів, щоб монетний двір його столиці Берліна використовував надалі для позначення своїх монет першу літеру алфавіту — «A». Ще два прусські монетні

Розташування знака монетного двору на 1 пфенігу, 2 пфенігах, 5 пфенігах, 10 пфенігах та 1 марці: «A» — Берлін, «D» — Мюнхен, «E» — Мюльденхюттен, «F» — Штутгарт, «G» — Карлсруе, «J» — Гамбург.

Розташування знака монетного двору на 25 пфенігах: «A» — Берлін, «D» — Мюнхен, «E» — Мюльденхюттен, «F» — Штутгарт, «G» — Карлсруе, «J» — Гамбург.

Розташування знака монетного двору на 50 пфенігах та ½ марки: «A» — Берлін, «D» — Мюнхен, «E» — Мюльденхюттен, «F» — Штутгарт, «G» — Карлсруе, «J» — Гамбург.

двори отримали знаки «В» — Ганновер, та «С» — Франкфурт-на-Майні. Коли Німеччина об'єдналася, 7 грудня 1871 р. бундесрат постановив, що монетні двори використовуватимуть знаки за алфавітом, відповідно до списку держав у 6-ї статті конституції. Тому баварському Мюнхену дістався знак «Д», саксонському Дрездену — «Е» (пізніше цей знак успадкував монетний двір Мюльденхютена), вюртемберзькому Штутгарту — «F», баденському Карлсруе — «G», гессенському Дармштадту — «H». Гамбург мав позначати, відповідно до алфавіту, свої монети літерою «І», проте, він міг бути візуально легко сплутаний із цифрою «1». Тому знаком гамбурзьких монет стала наступна літера алфавіту — «J».

На 1, 2, 5 і 10 пфенігах, а також на 1 марці знак монетного двору ставився на аверсі нижче геральдичного орла. При цьому знак (літера) дублювалася двічі. На 25 пфенігах знак монетного двору знаходиться на реверсі під номіналом. На 50 пфенігах та на $\frac{1}{2}$ марки його ставили на аверсі нижче вінка. Над розробкою дизайну штемпелів монет Другого Рейху працювали німецькі майстри.

Авторами 1, 2, 5 і 10 пфенігів є берлінські медальєри Отто Шульц (Otto Schultz) (аверс) і Еміль Вейганд (Emil Weigand) (реверс).

Над аверсом монети номіналом 50 пфенігів працювали майстри Отто Шульц, який є автором імперського герба, та Еміль Вейганд, якому належить авторство вінка. Реверс підготував відомий берлінський медальєр Фрідріх Вільгельм Кюльріх (Friedrich Wilhelm Kullrich).

Дизайн 25 пфенігів підготували Макс Газерот (Max Haserot) з Берліна (аверс) та А. Крауманн (A. Kraumann) із Франкфурта. Штемпель аверса виконав Отто Шульц, а реверса — професор Пауль Штурм (Paul Sturm) з Берліна.

Аверс $\frac{1}{2}$ марки виконали теж Отто Шульц та Еміль Вейганд, розподіливши так само, як і у попередній монеті роботу над гербом та вінком. Натомість авторство реверса належить Отто Шульцу (виконав номінал) та Фрідріху Вільгельму Кюльріху (вінок).

Авторами монети у 1 марку є Отто Шульц (аверс) та майстер з Мюнхена Йоганн Адам Різ (Johann Adam Ries) (реверс).

Підписи чи знаки медальєрів на німецьких монетах не ставилися.